

ساخت و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی پرسش‌نامه جذب به نماز در دانش‌آموزان

عادل زاهد بابلان* / سوران رجیبی**

چکیده

با توجه به اهمیت معنویت به عنوان بعد چهارم انسان، هدف این مقاله تدوین ابزاری به منظور ارزیابی عوامل مؤثر در جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت می‌باشد. در قالب پژوهش «زمینه‌یابی از نوع مقطعی»، تعداد ۷۵۲ نفر از بین دانش‌آموزان پایه‌های تحصیلی اول، دوم و سوم دوره متوسطه در استان اردبیل در سال تحصیلی ۸۹-۹۰ به شیوه نمونه‌گیری چندمرحله‌ای انتخاب شدند و پرسش‌نامه تدوین شده جذب به نماز جماعت، توسط آنان تکمیل گردید. نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی، بیانگر آن بود که پرسش‌نامه مذکور، دارای پنج عامل زیربنایی با عناوین «فضای فیزیکی و ارتباطی - آموزشی»، «ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی»، «نحوه برپایی نماز جماعت»، «محیط اجتماعی» و عامل «تشویقی» بود. بررسی مجدد روایی این پرسش‌نامه نشان داد که هر پنج عامل استخراج شده دارای ضرایب همبستگی بالا و معنادار با یکدیگر و با نمره کل پرسش‌نامه است ($P < 0/001$). بررسی پایایی پرسش‌نامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ نشان داد که عامل اول ۰/۹۰، عامل دوم ۰/۸۹، عامل سوم ۰/۸۹، عامل چهارم دارای ضریب آلفای ۰/۸۲ و عامل پنجم ۰/۸۲ است. ضریب آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه نیز، ۰/۹۴ به دست آمد. ارزیابی پرسش‌نامه جذب به نماز جماعت نشان داد که پرسش‌نامه مذکور دارای عوامل زیربنایی مطلوب و همبسته برای سنجش عوامل مؤثر در جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت است. بنابراین، از این پرسش‌نامه می‌توان در جهت تحقیق و بررسی عوامل مؤثر در جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: نماز جماعت، مدرسه، دانش‌آموز، دوره متوسطه.

مقدمه

پیروی انسان از ارزش‌ها و هنجارهای دینی را در قالب رفتار مذهبی می‌توان مورد توجه قرار داد. «رفتارهای مذهبی»، به مجموعه باورها، عادات، عملکردها و واکنش‌هایی گفته می‌شود که نسبتاً پایدار بوده، قابل مشاهده، ارزیابی، اندازه‌گیری و پیش‌بینی است. نماز به عنوان یکی از رفتارهای مذهبی و یکی از رفتارهای پیچیده انسانی مطرح است.

در آیین مقدس اسلام، نماز جایگاهی بس والا دارد و عالی‌ترین شکل ارتباط عاشقانه با خداوند، نماز است. پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «نماز معراج مؤمن است.»^۱ امام کاظم علیه السلام می‌فرماید: «بهترین چیزی که بنده پس از شناخت خدا به وسیله آن به درگاه الهی تقرّب پیدا می‌کند، نماز است.»^۲ امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «اسلام بر پنج پایه بنا شده است: نماز، روزه، زکات، حج و ولایت.»^۳

اگرچه نماز دارای اهمیت فراوانی است، اما برگزار کردن آن به جماعت، اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا نماز جماعت نمادی با ارزش از جامعه مطلوب اسلامی است که عناصری مانند رهبری، اتحاد و نظم را دربر دارد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد رفتار نماز گزاردن کمتر مورد توجه روان‌شناسان قرار گرفته است، به گونه‌ای که کمتر از یک درصد از مقالاتی که در مجلات علمی بین‌المللی چاپ شده درباره پژوهش‌های مذهبی بوده است.^۴ این مسئله با در نظر گرفتن متغیرهایی مانند سن، جنس، دوره‌های تحولی و تحصیلات نمود بارزتری پیدا می‌کند؛ چنان‌که نیاز به انجام پژوهش‌های گسترده‌تر در سطح مدارس و به‌ویژه در سطح متوسطه، به عنوان مسئله‌ای مهم مطرح است.

شرکت یا عدم شرکت دانش‌آموزان در نماز جماعت مدارس می‌تواند متأثر از متغیرهایی باشد که در تحقیقات به بعضی از آنها پرداخته شده است.

کمالی در پژوهشی با عنوان بررسی علل و عوامل مؤثر بر گرایش دانش‌آموزان دبیرستانی به نماز دریافت: دانش‌آموزانی که در نماز جماعت شرکت نکرده‌اند، دلایلی از قبیل نامناسب بودن محیط نمازخانه، نامناسب بودن امکانات فیزیکی مانند سرویس بهداشتی، مناسب نبودن زمان برگزاری نماز، و طولانی و خسته‌کننده بودن مراسم نماز را مطرح نموده‌اند.^۵

بیگلو در پژوهشی نشان داد اعتقاد و ایمان قلبی شخص در درجه اول و حضور کارکنان مدرسه در صفوف نماز جماعت در مرحله دوم اهمیت قرار دارد.^۶

حسینی میان آموزش مدرسه و نماز خواندن دانش‌آموزان رابطه‌ای معنادار به دست آورد. همچنین نحوه عملکرد معلمان و شرکت آنان در نماز جماعت مدرسه و ارتباط صمیمانه با دانش‌آموزان را در برپایی هرچه با شکوه‌تر نماز جماعت و علاقه‌مندی دانش‌آموزان به این امر مؤثر دانسته است.^۷

عسگری طی پژوهشی نشان داد زمان مناسب برگزاری نماز، آشنا نمودن دانش‌آموزان با فلسفه نماز و تقویت درونی دانش‌آموزان در این خصوص باید مورد تأکید قرار گیرد.^۸

بهرامی وجود نمازخانه و امکانات، تشویق دانش‌آموزان و اهمیت پدر و مادر به نماز را در گرایش دانش‌آموزان به نماز بسیار مؤثر دانسته است.

تأکید پژوهش‌های خارج از کشور نیز در ارتباط با تربیت مذهبی و اخلاقی و لزوم عبادت در زندگی و مدارس، حاکی از اهمیت این مسئله است.^۹ برای مثال، هاکنی و ساندرز مروری بر آینده تربیتی، اخلاقی و دینی داشته و ضرورت وجود راه‌حل‌های کارآمد در این زمینه را مطرح نموده‌اند.^{۱۰} در همین زمینه، مالتبی و دی بر این امر تأکید نموده‌اند که برای انجام عبادت‌های گروهی در مدارس، لازم است خانواده‌ها و سازمان‌های خصوصی و عمومی در اجرای این مسئولیت مشارکت داشته باشند و این کار تحمیلی نباشد.^{۱۱}

پژوهش‌های مذکور نشان می‌دهد که تربیت مذهبی و اخلاقی دانش‌آموزان یکی از نگرانی‌های جوامع بشری است که روز به روز بر اهمیت آن افزوده می‌شود. عبادت به‌طور عام و برگزاری نماز جماعت در مدارس به‌طور خاص، یکی از مصداق‌های توجه به تربیت مذهبی است که لازم است در مدارس جوامع اسلامی به آن توجه شود. راه‌های جذب هرچه بیشتر دانش‌آموزان به این عبادت، موضوع پژوهش‌های زیادی بوده است که جمع‌بندی نتایج مطالعات انجام شده در این زمینه حاکی از آن است که هر کدام از مطالعات صورت گرفته به بخشی از عوامل یا راه‌های جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت پرداخته و مطالعه‌ای که به مجموعه‌ای نسبتاً وسیع از عوامل پرداخته باشد، یافت نشد. عامل مهمی که در تحقیقات علوم رفتاری می‌تواند بر وسعت یافته‌ها اثرگذار باشد شیوه‌های سنجش و ابزار جمع‌آوری اطلاعات است. مطالعات قبلی به دلیل کمبود چنین

ابزاری از گستردگی یافته‌ها برخوردار نبود. از این رو، بنابر ضرورت، در این مطالعه تلاش بر این است تا پرسش‌نامه شامل مجموعه‌ای منسجم از عوامل مؤثر در جذب به نماز جماعت باشد. هرچند در گذشته، برای تهیه چنین پرسش‌نامه‌ای مطالعاتی انجام گرفته، اما فقط به عواملی محدود پرداخته شده است.

برای مثال، بشلیده و همکاران در مطالعه‌ای به بررسی عوامل مؤثر درون‌مدرسه‌ای در جذب دانش‌آموزان دختر و پسر دبیرستان‌های استان خوزستان به نماز پرداخته‌اند. جامعه آماری پژوهش شامل تمام دانش‌آموزان روزانه پایه‌های اول، دوم و سوم مقطع متوسطه مدارس دولتی سراسر استان خوزستان است که از بین آن‌ها، نمونه‌ای به حجم ۱۰۶۲ دانش‌آموز انتخاب شد. در این مطالعه، به روش تحلیل عاملی، پرسش‌نامه‌ای به منظور سنجش عوامل مؤثر درون‌مدرسه‌ای در جذب دانش‌آموزان به نماز با ۳۱ ماده ساخته شد و از دو عامل قوی با محتوای تبلیغی - تشویقی (۱۸ ماده) و حسن روابط انسانی - آموزشی با فراگیر (۱۳ ماده) تشکیل شد. همسانی درونی این پرسش‌نامه ۰/۹۰ گزارش شد. واریانس تبیین شده توسط عامل اول ۱۸/۵۶ و عامل دوم ۱۱/۵۴ بود.^{۱۲}

با توجه به مباحث مطرح شده، هدف اصلی این تحقیق ساخت مقیاسی برای سنجش عوامل مؤثر در جذب دانش‌آموزان به نماز جماعت مدرسه بود. لزوم ارزیابی عوامل مؤثر بر اساس مقیاسی منسجم با توجه به بافت فرهنگی - دینی ایران، می‌تواند محققان را در بررسی دقیق‌تر بعد چهارم انسان - یعنی معنویت - یاری کند.

روش

روش پژوهش حاضر «زمینه‌یابی از نوع مقطعی» است. جامعه آماری مطالعه، تمام دانش‌آموزان دختر و پسر پایه‌های تحصیلی اول، دوم و سوم مقطع متوسطه استان اردبیل در سال تحصیلی ۸۹-۹۰ به تعداد ۶۵۱۲۶ نفر است. حجم نمونه انتخاب شده با استفاده از فرمول «کوکران» برای هر جنس ۳۸۰ نفر بود، اما نظر به اینکه کفایت تعداد نمونه برای معناداری، یکی از پیش‌فرض‌های تحلیل عاملی است^{۱۳} و با در نظر گرفتن امکان عدم برگشت تعدادی از پرسش‌نامه‌ها، حجم نمونه ۸۰۰ نفر (برای هر جنس ۴۰۰ نفر) در نظر گرفته شد. در ادامه، داده‌های ۷۵۲ نفر از دانش‌آموزان دختر و پسر تجزیه و تحلیل شد. روش نمونه‌گیری این مطالعه، «چندمرحله‌ای» است:

مرحله اول. تقسیم استان به چهار قطب ناهمپوش نسبتاً همگن، که ۱۹ منطقه آموزشی را افزای می‌کرد و انتخاب ۶ منطقه آموزشی متناسب با حجم مناطق آموزشی موجود در چهار قطب آموزشی (به صورت طبقه‌ای متناسب)؛ مرحله دوم. انتخاب مدارس از میان ۶ منطقه آموزشی عضو نمونه در مرحله اول (به صورت طبقه‌ای متناسب)؛ مرحله سوم. انتخاب ۴۰۰ نفر دانش‌آموز پسر و ۴۰۰ نفر دانش‌آموز دختر به صورت تصادفی از میان ۳۵ مدرسه عضو نمونه در مرحله دوم (به صورت تصادفی ساده در هر مدرسه).

از مجموع دانش‌آموزان شرکت‌کننده، ۳۶۵ نفر (۴۸/۵ درصد) دختر بودند و ۳۸۷ نفر (۵۱/۵ درصد) پسر. این افراد از نظر سنی، در یک دامنه سنی ۱۴-۱۸ سال با میانگین ۱۶/۰۶ و انحراف معیار ۰/۹۷ قرار داشتند. همچنین ۲۷۵ نفر (۳۶/۶ درصد) در پایه اول متوسطه مشغول تحصیل بودند. ۲۷۸ نفر (۳۷/۰ درصد) در پایه دوم، و ۱۹۹ نفر (۲۶/۵ درصد) در پایه سوم. اکثریت دانش‌آموزان دختر، یعنی ۲۲۹ نفر (۶۲/۷ درصد) در نماز جماعت مدرسه شرکت می‌کردند، در حالی که اکثریت دانش‌آموزان پسر، یعنی ۲۰۲ نفر (۵۲/۲ درصد) در نماز جماعت مدرسه شرکت نمی‌کردند. به طور کلی، اکثریت دانش‌آموزان یعنی ۴۱۰ نفر (۵۴/۵ درصد) در نماز جماعت مدرسه شرکت می‌کردند و ۳۲۷ نفر (۴۳/۵ درصد) از دانش‌آموزان در نماز جماعت مدرسه شرکت نمی‌کردند.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات

به منظور ارزیابی نگرش دانش‌آموزان نسبت به عوامل مؤثر بر جذب آنان به نماز جماعت مدارس، کار پژوهش در مراحل گوناگونی انجام گرفت: در مرحله اول، به دلیل آنکه پژوهشگران درصدد اکتشاف عوامل مرتبط با گرایش دانش‌آموزان به نماز بودند، ماده‌های این آزمون با توجه به زمینه فرهنگی کشور و با بهره‌گیری از آیات و روایات و آرای علما و فقها،^{۱۴} و بر مبنای پیشینه نظری و نتایج فراتحلیل نصر و همکاران^{۱۵} و همچنین پرسش‌نامه‌های ساخته شده همانند «گزاره‌های مقیاس رفتار مذهبی و ایمان»،^{۱۶} و پرسش‌نامه عوامل درون‌سازمانی جذب به نماز طراحی شد.^{۱۷}

در دومین مرحله، سؤالات طراحی شده در اختیار ۵۰ آزمودنی سه پایه و سه تن از استادان گروه روان‌شناسی قرار داده شد که ۴ ماده به عنوان ماده‌های مبهم یا مشابه از پرسش‌نامه

مقدماتی حذف شد و پرسش‌نامه‌ای با ۷۵ ماده برای مقاصد این پژوهش مورد تأیید قرار گرفت. پس از اجرای پرسش‌نامه، ۱۹ سؤال از این پرسش‌نامه حذف شد و در نهایت ۵۶ سؤال باقی ماند. نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی بیانگر آن بود که پرسش‌نامه مذکور بر اساس $62/60$ درصد واریانس کل، دارای پنج عامل زیربنایی است با عناوین: «فضای فیزیکی و ارتباطی - آموزشی»، «ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی»، «نحوه برپایی نماز جماعت»، «محیط اجتماعی» و عامل «تشویقی».

سؤالات پرسش‌نامه در یک طیف ۵ درجه‌ای از ۱ (برای گزینه خیلی کم) تا ۵ (برای گزینه خیلی زیاد) نمره‌گذاری شد. ضریب آلفای کرونباخ برای کل نمونه در عامل اول $0/90$ ، در عامل دوم $0/89$ ، در عامل سوم $0/89$ ، در عامل چهارم $0/82$ و در عامل پنجم $0/82$ به دست آمد. در کل پرسش‌نامه نیز ضریب آلفای کرونباخ $0/94$ به دست آمد.

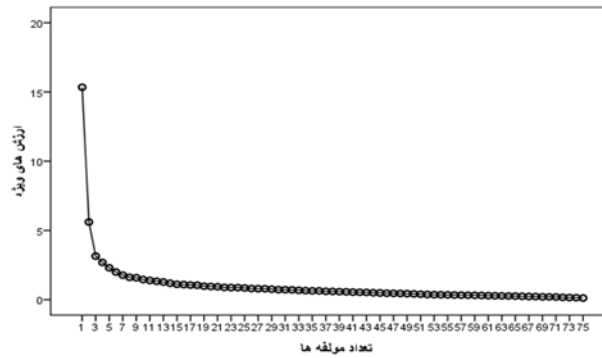
نتایج

پیش از گزارش تحلیل عاملی، امکان انجام تحلیل عاملی بر روی نمونه تحقیق، با استفاده از آزمون کرویت بارتلت و شاخص «کفایت نمونه‌گیری» (KMO) ^{۱۸} بررسی شد. اندازه کفایت نمونه‌گیری KMO، آزمون مقدار واریانس درون‌داده‌ها و مقیاسی برای توانایی عاملی بودن داده‌هاست. بنابراین، با توجه به نزدیک بودن مقدار $0/88$ به یک، این مقیاس توانایی عاملی بودن را داراست. در آزمون کرویت بارتلت، اگر مقدار P کمتر از $0/5$ باشد توانایی عاملی بودن داده‌ها تأیید می‌شود. میزان P در آزمون کرویت بارتلت ($12440/10$) در مطالعه، حاضر $0/0005$ است. از این‌رو، امکان گزارش تحلیل عاملی وجود دارد.

عوامل نهفته در آزمون با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و چرخش واریماکس و تعیین ضریب همبستگی $0/40$ و بالاتر برای بار عاملی هر آیتم استخراج شد. در این الگو، ۱۸ عامل با توجه به تعداد ارزش‌های ویژه، بالاتر از ۱ و نمودار «سنگ‌ریزه» به دست آمد.

نتایج حاصل در جدول شماره (۱)، ۱۸ عامل با ارزش ویژه بالاتر از یک را در این آزمون نشان می‌دهد که در مجموع، $62/60$ درصد واریانس کل را تبیین می‌کند. ارزش‌های ویژه آنها پس از چرخش، در جدول شماره (۱) آمده است. نمودار شیب دامنه متغیرهای این آزمون نیز به صورت ذیل است. (نمودار ۱)

نمودار (۱): نمودار شیب دامنه متغیرهای آزمون

جدول (۱): ارزش‌های ویژه بالاتر از ۱ برای ۱۸ عامل پس از چرخش.

۸	ارزش ویژه	درصد تبیین واریانس	درصد واریانس تراکمی
۱	۱۵/۳۳	۲۰/۴۴	۲۰/۴۴
۲	۵/۶۰	۷/۴۷	۲۷/۹۱
۳	۳/۱۴	۴/۱۹	۳۲/۱۰
۴	۲/۶۸	۳/۵۸	۳۵/۶۹
۵	۲/۳۰	۳/۰۶	۳۸/۷۶
۶	۱/۹۹	۲/۶۶	۴۱/۴۲
۷	۱/۷۷	۲/۳۶	۴۳/۷۸
۸	۱/۶۱	۲/۱۵	۴۵/۹۳
۹	۱/۵۸	۲/۱۱	۴۸/۰۴
۱۰	۱/۴۵	۱/۹۴	۴۹/۹۸
۱۱	۱/۳۸	۱/۸۵	۵۱/۸۳
۱۲	۱/۳۲	۱/۷۶	۵۳/۶۰
۱۳	۱/۲۷	۱/۷۰	۵۵/۳۰
۱۴	۱/۱۸	۱/۵۸	۵۶/۸۸
۱۵	۱/۱۰	۱/۴۷	۵۸/۳۶
۱۶	۱/۰۹	۱/۴۵	۵۹/۸۱
۱۷	۱/۰۵	۱/۴۰	۶۱/۲۲
۱۸	۱/۰۴	۱/۳۸	۶۲/۶۰

همان‌گونه که در جدول شماره (۱) مشاهده می‌شود، ۱۸ عامل برای این آزمون تفکیک شده است، ولی با توجه به قدرت تبیین کم در عامل‌های انتهایی و با توجه به آزمون شیب دامنه (نمودار ۱)، تحلیل عاملی با دستور استخراج ۵ عامل به دست آمد. با محدود کردن استخراج عوامل به ۵ عامل و استفاده از چرخش واریمکس و تعیین ضریب همبستگی ۰/۴۰ و بالاتر برای بار عاملی هر آیتم، تحلیل عاملی اکتشافی مجدداً انجام شد. مقدار واریانس تبیین شده توسط هر عامل و بارهای عاملی به دست آمده به ترتیب در جدول ۲ و ۳ گزارش شده است.

جدول (۲): درصد واریانس تبیین شده هر عامل پس از چرخش

عامل	ارزش ویژه	درصد تبیین واریانس	درصد واریانس تراکمی
فضای فیزیکی و ارتباطی - آموزشی مدرسه (عامل اول)	۸/۴۴	۱۱/۲۵	۱۱/۲۵
ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی (عامل دوم)	۶/۱۱	۸/۱۵	۱۹/۴۱
نحوه برپایی نماز جماعت (عامل سوم)	۵/۶۵	۷/۵۳	۲۶/۹۵
محیط اجتماعی (عامل چهارم)	۴/۵۰	۶/۰۰	۳۲/۹۵
تشویق (عامل پنجم)	۴/۳۵	۵/۸۰	۳۸/۷۶

با دستور استخراج ۵ عامل، درصد کل واریانس تبیین شده به ۳۸/۷۶ می‌رسد. چنان‌که جدول (۲) نیز نشان می‌دهد، عامل اول (با ارزش ویژه ۸/۴۴) ۱۱/۲۵ درصد واریانس کل، عامل دوم (با ارزش ویژه ۸/۱۵) ۱۹/۴۱ درصد واریانس کل، عامل سوم (با ارزش ویژه ۵/۶۵) ۷/۵۳ درصد واریانس کل، عامل چهارم (با ارزش ویژه ۴/۵۰) ۶ درصد واریانس کل، و عامل پنجم (با ارزش ویژه ۴/۳۵) ۵/۸۰ درصد واریانس کل آزمون را تبیین می‌کند.

جدول (۳): ماتریس عاملی چرخش یافته واریانس واریانس پرسش‌نامه جذب به نماز جماعت

عامل‌های حاصل از این تحقیق				سؤال‌ها
تشویق	محیط اجتماعی	نحوه برپایی نماز جماعت	ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی	
			۰/۷۴	۵۴. معلمان به نظرات ما اهمیت می‌دهند.
			۰/۷۱	۵۲. معلمان به من احساس آرامش می‌دهند و مرا از حجم مطالب درسی نگران نمی‌کنند.
			۰/۶۹	۵۵. در سر جلسه امتحان احساس راحتی می‌کنم.
			۰/۶۸	۵۳. معلمان و مربیان به اعتراضات دانش‌آموزان رسیدگی می‌کنند.
			۰/۶۶	۵۷. کارکنان مدرسه با مشکلات درسی ما رفتار خوبی دارند.
			۰/۶۴	۵۰. معلمان در نمره دادن عدالت را رعایت می‌کنند.
			۰/۶۳	۵۶. معلمان ما خوب درس می‌دهند و واقعاً دلسوز ما هستند.
			۰/۶۱	۵۱. جو مدرسه آرام و بدون ترس است.
			۰/۵۰	۳۶. دبیران در زمان استراحت در کلاس، ما را به نماز خواندن توصیه می‌کنند.
			۰/۴۹	۶۴. نمازخانه مدرسه همیشه معطر و خوش‌بو و آراسته است.
۰/۴۲			۰/۴۸	۳۷. در مدرسه، سخنرانان درباره اهمیت نماز برای ما صحبت می‌کنند.
			۰/۴۷	۲۳. در مدرسه در ارتباط با نماز، مسابقاتی برگزار می‌شود.
			۰/۴۵	۲۵. کتاب‌های آموزنده دینی و اخلاقی در مدرسه وجود دارد.
			۰/۴۴	۶۰. مکان اقامه نماز مدرسه، بزرگ و مناسب است.
			۰/۴۲	۳۸. دبیران ما به امر به معروف و نهی از منکر اهمیت می‌دهند.
			۰/۴۱	۶۵. سرویس بهداشتی و دست‌شویی نمازخانه مناسب و کافی است.
			۰/۴۰	۳۲. در مدرسه، با معلمان رابطه خودمائی دارم.
				۵۸. مربی تربیتی ما آدم بسیار محبوب و دوست داشتنی است.
			۰/۷۱	۱۱. ایمان به خداوند می‌تواند روابط فرد را با دیگران بهتر کند.
			۰/۶۸	۹. ایمان مهم‌تر از هر چیز دیگری است.
			۰/۶۶	۱۲. ایمان و اعتقاد من بهترین راه برای درک حقیقت ابدی است.
			۰/۶۵	۷. ایمان به زندگی معنا می‌بخشد.
			۰/۶۲	۱۳. ایمان من به خدا در کارهایم سودمند است.

		۰/۶۱	۳. هر روز به فکر خدا هستم.
		۰/۵۹	۶. یقین به خدا مهم‌تر است از شک و تردید به او.
		۰/۵۷	۸. هیچ چیز بهتر از مذهبی شدن نیست.
	۰/۴۰	۰/۵۳	۹. من به مذهب علاقه‌مندم.
		۰/۵۱	۱۰. قبل از هر تصمیم جدی، در کارهایم دعا می‌کنم.
		۰/۵۱	۱۴. من بیشتر از ایمان بهره برده‌ام تا تجربه.
		۰/۴۷	۵. من اغلب عبادت می‌کنم، حتی اگر در ملاء عام باشد. (مانند: نماز جماعت)
		۰/۴۶	۱۰. من کسانی را می‌شناسم که اگر به خدا ایمان بیشتری داشتند دارای زندگی بهتری بودند.
		۰/۴۵	۱۵. من مثل پدر و مادرم نماز می‌خوانم.
		۰/۴۳	۱۶. پدر و مادرم، در نماز خواندن من مؤثر بوده‌اند.
			۲۰. احکام نماز از جمله نیت، سوره حمد، وضو و مانند آن را می‌دانم.
	۰/۶۲		۴۴. دانش‌آموزان با شور و اشتیاق در نماز جماعت شرکت می‌کنند.
	۰/۵۸		۴۲. امام جماعت مدرسه محبوب و دوست داشتنی است.
	۰/۵۷		۳۴. در مدرسه، همیشه نماز جماعت برپا می‌شود.
	۰/۵۷		۲۸. دانش‌آموزان مدرسه در برپایی نماز جماعت مشارکت می‌کنند.
	۰/۵۶		۴۷. در نمازخانه و صفوف نمازگزاران، نظم و انضباط رعایت می‌شود.
	۰/۵۱		۴۳. در مدرسه امام جماعت روحانی حضور دارد.
	۰/۵۰		۴۹. در زمان مناسب، نماز جماعت برگزار می‌شود.
	۰/۵۰	۰/۴۹	۱۱. نور، رنگ و فرش‌های نمازخانه مدرسه باکیفیت و مناسب است.
	۰/۴۵	۰/۴۰	۶۲. در مکان اقامه نماز، برجسب‌های تبلیغاتی و اعلامیه‌هایی درباره نماز نصب می‌شود.
	۰/۴۵		۶۳. امکانات نمازخانه از جمله مهر و جانماز و جاکفشی و وسایل گرمای و سرمازا، مناسب و کافی است.
	۰/۴۳		۴۶. نمازگزاران با غیر نمازگزاران رفتار مناسبی دارند.
	۰/۴۳		۴۸. صدای مؤذن هنگام اذان گفتن دلنشین است.
	۰/۴۳		۳۹. در نماز جماعت مدرسه، بین دو نماز درباره آخرت و نماز صحبت می‌شود.
			۴۵. در نماز جماعت، بین دو نماز خاطرات امامان و پیامبران تعریف می‌گردد.
			۵۹. مربی تربیتی همیشه در مدرسه حضور دارد.
			۶۸. با دوستان و همسالان خود در بیرون از مدرسه در ارتباط هستم.
	۰/۷۲		۷۲. به فیلم‌ها و مجموعه‌های مذهبی خیلی علاقه دارم.
	۰/۷۰		۷۰. همیشه به برنامه‌های مذهبی در تلویزیون و رادیو گوش می‌دهم.
	۰/۶۹		۷۱. روزنامه‌ها و مجله‌ها و کتاب‌های مرتبط با موضوعات مذهبی را مطالعه می‌کنم.
	۰/۵۶		۷۳. برنامه‌های تلویزیون در عقاید مذهبی من و نماز خواندن من مؤثر بوده است.
	۰/۴۸		۶۷. دوستانم مذهبی هستند.
	۰/۴۷	۰/۴۲	۲۲. والدینم مرا طوری تربیت کرده‌اند که مذهبی و نمازخوان باشم.
	۰/۴۷		۲. نوشته‌های مذهبی روحیه‌بخش را مطالعه می‌کنم.
	۰/۴۳		۲۱. خانواده‌ام مذهبی هستند.
			۶۹. دیگران پیامک (اس.ام. اس)های مذهبی برای من می‌فرستند.
۰/۶۱			۲۷. خانواده من در زمینه مسائل دینی و نماز خواندن من، با معلمان مدرسه همکاری می‌کنند.
۰/۵۱			۲۴. معلمان در مراسم نماز جماعت مدرسه شرکت می‌کنند.

۰/۵۱					۳۰. در مدرسه فیلم‌های ارشادی مذهبی پخش می‌شود.
۰/۴۹			۰/۴۵		۴۰. در مراسم آغازین مدرسه (صبحگاه یا ظهرگاه) درباره نماز سخنرانی می‌کنند.
۰/۴۸					۳۵. معلمان مدرسه با شور فراوان در نماز جماعت شرکت می‌کنند.
۰/۴۸			۰/۴۰		۳۱. در مدرسه، با شیرینی از نمازگزاران پذیرایی می‌شود.
۰/۴۷					۲۶. مربیان در مراسم نماز جماعت مدرسه شرکت می‌کنند.
۰/۴۶					۱۹. برای اینکه پدر و مادرم را ناراحت نکنم نماز می‌خوانم.
۰/۴۳					۲۹. در مدرسه، برنامه پرسش و پاسخ درباره نماز برگزار می‌گردد.
۰/۴۳					۷۴. استفاده از پایگاه اینترنت، گفت‌وگوی اینترنتی و پیامک (اس.ام.اس) در عقاید مذهبی من و نماز خواندنم مؤثر بوده است.
					۱۸. دوست دارم به خاطر نماز خواندن تشویق شوم.
					۳۳. در مدرسه تشویق می‌شوم که نماز بخوانم.
					۱۷. دوستانم در نماز خواندنم مؤثر بوده‌اند.
					۷۵. حرف‌های دیگران موجب می‌شود که در عقاید مذهبی خود شک کنم.
					۶۶. امام جماعت مدرسه نماز را به سرعت می‌خواند.
					۴۱. نماز جماعت مدرسه به صورت یک روز در میان انجام می‌گیرد.

چنان‌که در جدول (۳) ملاحظه می‌شود، نتیجه تحلیل اکتشافی، استخراج ۵ عامل است که در آن تعدادی از ماده‌های آزمون (در جدول با رنگ سیاه مشخص شده‌اند) در بیش از یک عامل بار عاملی داشته‌اند، برای مثال، ماده ۳۷ «در مدرسه، سخنرانان درباره اهمیت نماز برای ما صحبت می‌کنند» هم در عامل اول (فضای فیزیکی و ارتباطی - آموزشی) و هم در عامل پنجم (تشویق) بار عاملی داشته است. همچنین ماده‌های ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۳۳، ۴۱، ۴۵، ۵۸، ۵۹، ۶۶، ۶۸، ۶۹ و ۷۵ به دلیل بار عاملی پایین‌تر از ۰/۴۰ حذف شده‌اند.

برای بررسی روایی مقیاس ۵۶ ماده‌ای با توجه به آنکه از ۵ مؤلفه یا عامل ترکیب شده است، نمره کل هر عامل محاسبه شد و سپس نمره کل مقیاس (۵۶ ماده) محاسبه گردید و در نهایت، ضرایب همبستگی مؤلفه‌ها با یکدیگر و نمره کل مقیاس به دست آمد.

جدول (۴): ماتریس همبستگی مؤلفه‌های پرسش‌نامه جذب به نماز جماعت با نمره کل

مؤلفه‌ها (عامل‌ها)	(عامل اول)	(عامل دوم)	(عامل سوم)	(عامل چهارم)	(عامل پنجم)
فضای فیزیکی و ارتباطی - آموزشی مدرسه (عامل اول)	-				
ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی (عامل دوم)	۰/۵۸***	-			
نحوه برپایی نماز جماعت (عامل سوم)	۰/۳۰***	۰/۳۳***	-		
محیط اجتماعی (عامل چهارم)	۰/۵۹***	۰/۶۵***	۰/۲۲***	-	
تشویق (عامل پنجم)	۰/۴۵***	۰/۴۳***	۰/۴۴***	۰/۴۷***	-
کل نمره	۰/۸۱***	۰/۸۲***	۰/۶۳***	۰/۷۵***	۰/۶۹***

$N=752$ *** $P<0.001$

همان‌گونه که جدول شماره (۴) نشان می‌دهد، تمام همبستگی‌ها بین مؤلفه‌ها با یکدیگر و

مؤلفه‌ها با نمره کل مقیاس در سطح $P < 0/001$ معنادار است. بیشترین همبستگی بین مؤلفه «ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی» و نمره کل مقیاس ($r = 0/82$) و کمترین همبستگی بین مؤلفه «نحوه برپایی نماز جماعت» و مؤلفه «محیط اجتماعی» ($r = 0/22$) مشاهده می‌شود. در مجموع، تمام مؤلفه‌ها با نمره کل مقیاس، ضرایب همبستگی بالا و درخور توجهی نشان می‌دهد.

بررسی پایایی پرسش‌نامه نیز با استفاده از روش آلفای کرونباخ نشان داد که خرده‌مقیاس «فضای فیزیکی و ارتباطی - آموزشی» با ۱۶ ماده دارای ضریب آلفای $0/90$ ، خرده‌مقیاس «ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی» با ۱۴ ماده دارای ضریب $0/89$ ، خرده‌مقیاس «نحوه برپایی نماز جماعت» با ۱۱ ماده دارای ضریب $0/89$ ، خرده‌مقیاس «محیط اجتماعی» با ۷ ماده دارای ضریب آلفای $0/82$ و خرده‌مقیاس «تشویق» با ۸ ماده دارای ضریب آلفای $0/82$ است. ضریب آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه نیز با $0/94$ ، ماده $0/94$ به دست آمد. این ضرایب از نظر منطق پژوهش، رضایت‌بخش است.

نتیجه‌گیری

بررسی ماتریس همبستگی مؤلفه‌های پنج‌گانه با کل مقیاس، نشان داد مؤلفه «ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی» با همبستگی ($r = 0/82$) بالاترین مقدار همبستگی و مؤلفه «نحوه برپایی نماز جماعت» با همبستگی ($r = 0/63$) پایین‌ترین مقدار همبستگی با کل آزمون را دارد. همبستگی سایر مؤلفه‌ها بین این دو مقدار در نوسان است. بررسی مؤلفه‌ها و ماده‌های آزمون جذب به نماز جماعت نشان می‌دهد آزمون مورد نظر از اعتبار بالایی برخوردار است. پس از تحلیل عوامل، پنج عامل اصلی با ارزش ویژه بالاتر از یک به دست آمد. نتایج نهایی تحلیل عاملی نشان داد که عامل اول «فضای فیزیکی و ارتباطی - آموزشی» از ۱۶ ماده تشکیل شده است. این عامل در برگیرنده «احساس آرامش دانش‌آموز در مدرسه»، «احساس رضایت دانش‌آموز از عوامل مدرسه»، «خوشایندی فضای نمازخانه مدرسه»، «تمهیدات مدرسه برای ترویج نماز»، و «شیوه مناسب ارتباط عوامل مدرسه با دانش‌آموزان» است. این عامل بیشتر در ارتباط با احساسی است که دانش‌آموز در فضای مدرسه درک می‌کند.

عامل دوم «ایمان و رفتار مذهبی فردی - خانوادگی» از ۱۴ ماده تشکیل شده و دربرگیرنده «ایمان فردی»، «باورهای مذهبی خانواده»، و «نگرش فرد به دین» است. این عامل دیندار بودن فرد و خانواده فرد را مورد بررسی قرار می‌دهد.

عامل سوم «نحوه برپایی نماز جماعت» از ۱۱ ماده تشکیل شده است. این عامل دربرگیرنده «محبوبیت امام جماعت»، «منسجم بودن نماز جماعت»، «امکانات نمازخانه»، و «اثرگذار بودن اوقات نماز جماعت» است. این عامل کیفیت فضای نمازخانه و چگونگی برنامه‌ریزی در انجام فریضه نماز را شامل می‌شود.

عامل چهارم «محیط اجتماعی» از ۷ ماده تشکیل شده است. این عامل دربرگیرنده «نقش رسانه‌های جمعی با محتوای مذهبی» و «نقش همسالان و دوستان» است. این عامل استفاده از رسانه‌های با محتوای مذهبی، به ویژه فیلم‌ها و مجموعه‌های تلویزیونی و همچنین معاشرت با دوستان مذهبی را شامل می‌شود.

عامل پنجم «تشویق» از ۸ ماده تشکیل شده و دربرگیرنده «اهمیت دادن والدین به فعالیت‌های مذهبی دانش آموز»، «شرکت معلمان و مربیان در فعالیت‌های مذهبی و به ویژه نماز جماعت»، و «برگزاری برنامه‌های مذهبی در مدرسه» است. این عامل شرکت مربیان در فعالیت‌های دینی و برنامه‌های مشوق مدرسه را درباره نماز شامل می‌شود.

بشلیده و همکاران^{۱۹} در مطالعه‌ای به بررسی عوامل مؤثر درون‌مدرسه‌ای در جذب دانش‌آموزان دختر و پسر دبیرستان‌های استان خوزستان به نماز پرداختند. در این مطالعه، به روش تحلیل عاملی پرسش‌نامه‌ای به منظور سنجش عوامل مؤثر درون‌مدرسه‌ای جذب دانش‌آموزان به نماز با ۳۱ ماده ساخته شد و از دو عامل قوی با محتوای تبلیغی - تشویقی (۱۸ ماده) و حسن روابط انسانی - آموزشی با فراگیر (۱۳ ماده) تشکیل شده بود. همسانی درونی این پرسش‌نامه ۰/۹۰ گزارش شد. واریانس تبیین شده توسط عامل اول ۱۸/۵۶ و عامل دوم ۱۱/۵۴ بوده است.

این مقیاس با مقیاس تهیه شده در پژوهش حاضر از نظر عنوان تا حدی مشابه است؛ چراکه هر دو مقیاس به بررسی عوامل جذب به نماز جماعت می‌پردازند، با این تفاوت که در مطالعه بشلیده و همکاران^{۲۰} صرفاً عوامل درون‌مدرسه‌ای مورد ارزیابی قرار گرفته است، در حالی که در مطالعه حاضر، سایر عوامل برون‌مدرسه‌ای نیز در پرسش‌نامه لحاظ شده

است. از نظر محتوا نیز در دو مؤلفه تبلیغی - تشویقی و حسن روابط انسانی - آموزشی با فراگیر مشابه هستند.

به نظر می‌رسد از پرسش‌نامه جذب به نماز در جهت ارزیابی عوامل مؤثر و مرتبط با شرکت دانش‌آموزان در نماز جماعت می‌توان استفاده کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. رشیدالدین ابوالفضل میبیدی، *کشف الاسرار*، ج ۲، ص ۲۷۶.
۲. تحت العقول، ص ۴۵۵، قرائتی، محسن، *پرتوی از اسرار نماز*، تهران، ستاد اقامه نماز، ۱۳۸۸.
۳. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۲، ص ۱۷.
4. Worthington E.L, Kurusu, T.A. McCullough, M.E & Sandage S.J, Empirical Research on Religion and Psychotherapeutic processes and Outcomes: A 10- Year Review and Research Prospectus, *Psychological Bulletin*, 119 (3), P 448-487.
۵. محمدعلی کمالی نهاد، *بررسی عوامل خانوادگی مدرسه ای در گرایش دانش آموزان به نماز جماعت*، ص ۱.
۶. بهروز بیگلر، *بررسی علل و عوامل درون مدرسه ای مؤثر بر جذب دانش آموزان به نماز*، ص ۱.
۷. روح‌اله حسینی، *بررسی راههای جذب دانش آموزان به نماز (طرح پژوهشی شورای تحقیقات)*، ص ۱.
۸. محمد عسگری، *بررسی نگرش و راههای جذب دانش آموزان دوره راهنمایی و متوسطه استان همدان نسبت به طرح اقامه نماز*، ص ۱.
۹. اشرف بهرامی، *بررسی عوامل مدرسه ای تمایل دانش آموزان نسبت به اقامه نماز جماعت در مقطع راهنمایی و دبیرستان (پایان نامه)*، ص ۱.
10. Hackney, C., and Sanders, G, Religiosity and mental health: A meta-analysis of recent studies, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42, P 43-56.
11. Maltby, J., Day, L, Should never the twain meet? Integrating models of religious personality and religious mental health, *Personality and Individual Differences*, 36, P 1275-1290.
۱۲. کیومرث بشلیده و دیگران، «بررسی عوامل مؤثر درون مدرسه ای جذب دانش آموزان مقطع متوسطه استان خوزستان به نماز با روش تحلیل عوامل»، *مطالعات تربیتی و روانشناسی*، ش ۲.
13. Cohen, L, Manion, L. & Morrison, *Research Method in education*, P 210-211.
۱۴. رک: مرتضی مطهری، *تعلیم و تربیت در اسلام*.
۱۵. احمدرضا نصر و دیگران، «بررسی فراتحلیلی عوامل مؤثر بر جذب و شرکت دانش آموزان در نماز جماعت مدارس»، *نوآوری های آموزشی*، ش ۲۶.
16. Nielsen, M.E, Operationalizing religious orientation, *The Journal of Psychology*, 129 (5), P 485
۱۷. کیومرث بشلیده و دیگران، همان.
18. Kaiser-Meyer-Olkin of sampling Adequacy
۱۹. کیومرث بشلیده و دیگران، همان.
۲۰. همان.

منابع

- احمدی، خدابخش و دیگران، «عوامل مرتبط با میزان شرکت کارکنان در نماز جمعه»، *علوم رفتاری*، ش ۴، ۱۳۸۷، ص ۳۱۷-۳۲۳.
- آزادیان، حسین، *نظرات دانش‌آموزان دبیرستانی شهر ساوه در رابطه با استقبال از نماز مدارس با تأکید بر علل عدم استقبال (طرح پژوهشی شورای تحقیقات)*، مرکزی، شورای تحقیقات، ۱۳۷۳.
- بشلیده، کیومرث و دیگران، «بررسی عوامل موثر درون مدرسه ای جذب دانش‌آموزان مقطع متوسطه استان خوزستان به نماز با روش تحلیل عوامل»، *مطالعات تربیتی و روانشناسی*، ش ۲، ۱۳۸۲، ص ۴۱-۶۳.
- بهرامی، اشرف، *بررسی عوامل مدرسه ای تمایل دانش‌آموزان نسبت به اقامه نماز جماعت در مقطع راهنمایی و دبیرستان (پایان نامه)*، دانشگاه تهران: دانشکده مدیریت و برنامه ریزی، ۱۳۷۹.
- بیگللو، بهروز، *بررسی علل و عوامل درون مدرسه ای مؤثر بر جذب دانش‌آموزان به نماز طرح کشوری*، تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۲.
- حسینی، روح‌اله، *بررسی راههای جذب دانش‌آموزان به نماز (طرح پژوهشی شورای تحقیقات)*، کرمانشاه، آموزش و پرورش استان، ۱۳۷۴.
- میبدی، رشیدالدین ابوالفضل، *کشف الاسرار*، به اهتمام: علی اصغر حکمت، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۱.
- موسوی خمینی، سیدروح‌اله موسوی، *توضیح المسائل امام خمینی (ره)*، تهران، هاتف مشهد، ۱۳۶۰.
- سیلان اردستانی، شمسی، *راههای گسترش فرهنگ نماز در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان اردستان (پایان نامه)*، خوراسگان، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۹.
- ستاد اقامه نماز، «سنجش گرایش دانش‌آموزان به نماز»، *نیایش نامه*، پیش شماره ۱، ۱۳۷۷.
- سراج زاده، سیدحسین، «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن»، *نمایه پژوهش (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی)*، ش ۷ و ۸.
- سفید، محمد، *نگرش دانش‌آموزان نسبت به اقامه نماز در مدارس استان سمنان*، سمنان، شورای تحقیقات آموزش و پرورش، ۱۳۷۳.
- سواری، کریم و دیگران، «بررسی دیدگاههای فلسفی- عقیدتی دانش‌آموزان پسر پایه سوم مقطع متوسطه شهر اهواز در مورد نماز»، *علوم تربیتی و روانشناسی*، ش ۲-۱، ۱۳۸۰، ص ۱-۱۰.
- صفایی فیروزآبادی، صدیقه، *بررسی عوامل مؤثر در جذب جوانان به نماز جماعت مدارس یزد*، یزد، شورای تحقیقات آموزش و پرورش، ۱۳۷۱.
- عسگری، محمد، *بررسی نگرش و راههای جذب دانش‌آموزان دوره راهنمایی و متوسطه استان همدان نسبت به طرح اقامه نماز*، همدان، شورای تحقیقات آموزش و پرورش، ۱۳۷۸.
- علوی، سیدحمید رضا، «بررسی رفتار دینی و عوامل مرتبط با آن در نوجوانان دبیرستان‌های کرمان»، *تربیت اسلامی*، ش ۲، ۱۳۸۰، ص ۱۴۳-۱۶۴.

- غباری بناب، باقر، «باورهای مذهبی و اثرات آنها در بهداشت روان»، *اندیشه و رفتار*، ش ۴، ۱۳۷۴، ص ۵۴-۵۸.
- قرائتی، محسن، *پرتوی از اسرار نماز*، تهران، ستاد اقامه نماز، ۱۳۸۸.
- کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، ترجمه سید مهدی آیت الهی، جهان آرا، ۱۳۸۷
- کمالی نهاد، محمدعلی، *بررسی عوامل خانوادگی مدرسه ای در گرایش دانش آموزان به نماز جماعت*، مرکزی، شورای تحقیقات آموزش و پرورش، ۱۳۷۱.
- گیلک، محسن و محمد ظروفی، *تمایل به اقامه نماز بین گروهی از افراد*، تهران، بی نا، ۱۳۷۰.
- مطهری، مرتضی، *تعلیم و تربیت در اسلام*، ج بیست و سوم، تهران، صدرا، ۱۳۷۳.
- *طهارت روح*، تهران، ستاد اقامه نماز، ۱۳۷۵.
- میرزا اسکندری، طیبه، *بررسی اثرات اجتماعی سیاسی نماز جمعه* (پایان نامه کارشناسی ارشد)، تهران، دانشگاه تهران: دانشکده علوم اجتماعی، ۱۳۷۳.
- نصر، احمدرضا و دیگران، «بررسی فراتحلیلی عوامل موثر بر جذب و شرکت دانش آموزان در نماز جماعت مدارس»، *نوآوری‌های آموزشی*، ش ۲۶، ۱۳۸۷، ۶۳-۵۵.
- Barrera, T.L., Darrell Zeno, Amy L. Bush, Catherine R. Barber, Melinda A. Stanley, Integrating religion and spirituality into treatment for late-life anxiety: Three case studies, *Cognitive and Behavioral Practice*, In Press, Accepted Manuscript, Available online 23, 2011.
- Cohen, L, Manion, L. & Morrison, *Research Method in education*, Rutledge Flamer, 2001.
- Dew, R.E. Daniel, S.S. Goldston, D.B., W.V. McCall, M. Kuchibhatla, C. Schleifer, M.F. Triplett, H.G. Koenig, A prospective study of religion/spirituality and depressive symptoms among adolescent psychiatric patients, *Journal of Affective Disorders*, 120 (1-3), 2010, P149-157.
- Dezutter a.J, Soenens B, Hutsebaut. D, Religiosity and mental health: A further exploration of the relative importance of religious behaviors vs. religious attitudes, *Personality and Individual Differences* 40, 2006, P807-818.
- Francis Ij, Lewis Jm. Brown L and et al, "Personality and Religion Among under Graduat Estedents in the Dried Kipgdon united states". Australia and Canada. *Journal of Psychology* 14, 1995, P280-282.
- Hackney, C., and Sanders, G, Religiosity and mental health: A meta-analysis of recent studies, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42, 2007, P43-55.
- Koenig, H.G. McCullough, M. & Larson, D.B, *Handbook of religion and health: A century of research reviewed*, New York, Oxford University Press, 2001
- Maltby, J., Day, L, Should never the twain meet? Integrating models of religious personality and religious mental health, *Personality and Individual Differences*, 36, 2004, 1275-1290.
- Mosher, J.P. And Handal, P.J, The Relationship Between Religion and Psychological Pistrress in Adolescents, *Journal of Psychology and Theology*, 25(4), 1997, P449-457
- Nielsen, M.E, Operationalizing religious orientation, *The Journal of Psychology*, 129 (5), 1995, P485-494.
- Romanowski, M. H, Is School Prayer the Answer?, *Educational Forum*, 166 (2), 2002, P154-161.
- Weisman Amy G. Mamani, de, Naomi Tuchman, Eugenio A. Duarte, Incorporating Religion/Spirituality into Treatment for Serious Mental Illness, *Cognitive and Behavioral Practice*, 17 (4), 2010, P348-357.
- Worthington E.L, Kurusu, T.A. McCullough, M.E & Sandage S.J, Empirical Research on Religion and Psychotherapeutic processes and Outcomes: A 10- Year Review and Research Prospectus, *Psychological Bulletin*, 119 (3), 1996, P448-487.